

МОНАСТИР ПУСТИЊА

ИСТОРИЈА МОНАСТИРА ПУСТИЊЕ

20 км југозападно од Ваљева је село Поћута, а по часа хода западно од села Поћуте удаљен је некадашњи манастир Пустуња, сада парохиска црква, који лежи живописно између два брда на једном платоу више реке Јабланице. Од Пустуње западно су планине Јаблан и Медведник.

Црква Пустуња посвећена је Ваведенју Богородице. На основу два податка, која нам пружа сама црква, сазнајемо ко је и када подигао цркву манастира Пустуње.

Први податак је фреска на јужном зиду припрате на којој ктитор Јоаким приноси Богородици на дар цркву Пустуњу. Богородица — мир оу, обучена у црвени мафориј, прима цркву коју јој приноси на дар јеромонах Јоаким говорећи у скромности: **прими пречиста мое малое приношеније**. Јоаким има кратку седу браду, а обучен је у савремено монашко одело: црвеножуту расу и црну мандију, а на глави има монашку капу. Дакле цркву је подигао јеромонах Јоаким.

Други податак је натпис у храму изнад улазних врата, који гласи:

**изъволѣніе . ѿца ѿ съспешнѣиѣмь . сѣа . и сьвршеніемь сѣаго дѣа .
исписѣ се . сі вжестѣвнѣи . храмь преславнѣе . вѣце . възвѣнѣе ѿ вѣтнѣе . въ
лето . изтисѣщнѣ . ѿ рл . трѣ(и)въ се . ѿ семь смиренѣи . игоу мен . ѿпанѣиѣе .
вѣтоевѣвъ . поче се ме(се)ца . марта . ѿ . д(ень) . саврш(и) се . ѿвна . ке**

У овом запису се, дакле, каже да се овај храм Ваведенје Богородице исписа, тј. живописа, 7130 (1622) године, а око живописања се трудио игуман Јанићије Битојевић. Живописање цркве је почело 15 марта, а сврши се 25 јуна.

Црква коју приноси Јоаким Богородици данашња је црква, а то закључујемо: 1) из тога што је црква коју приноси Јоаким на фресци једнака данашњој цркви посматраној са истока, и 2) када је зограф могао насликати портрет јеромонаха Јоакима, значи да је он за време живописања морао бити ту жив и да је кратко време пре живописања

Напомена: Овај рад је израђен и саопштен у Археолошком институту САНУ, с чијим одобрењем се овде и објављује.

цркве подигао данашњу цркву (без припрате и торња, који су из каснијег времена). И проучавање архитектуре цркве Пустине ће свакако доћи до истог резултата.

Зографи су насликали ктитора Јоакима како приноси цркву Богородици, али га нису споменули у запису о живописању, но су споменули само игумана Јанићија Битојевића, који се трудио око живописања. Као овде тако и у другим записима који говоре о живописању цркава, као и о писању кодекса, налазимо да се поред ктитора и зографа, односно преписивача кодекса, спомињу још лица која су се трудила око живописања (као рецимо овде у Пустини), односно око преписивања кодекса. Вероватно су се та лица бринула за издржавање зографа, односно преписивача кодекса, за време њихова рада.

Али није јеромонах Јоаким био једини ктитор Пустине, јер поред његове слике имамо у олтару у ђаконичкој ниши поред св. Силвестра из композиције *Св. архиепископи служе св. литургију* још два профана ктиторска лика, који немају никакве везе ни са композицијом у којој је св. Силвестар ни са њиме самим. С једне стране нише је млад човек, дуге косе и кратких бркова, без браде. Обучен је у црвенкасту горњу хаљину са жутом лисичином око врата. Доња хаљина му иде до земље, а око паса је опасана. У десној руци држи крст, а левом држи широк развијен свитак, који покрива доњи део Силвестрове фигуре. Испод свитка виде се Силвестрове одежде. Значи да су ова два лика сликана када је Силвестрова фигура била већ насликана.

На свитку се виде водоравне црте, према којима је на свитку писан запис, данас уништен, али се јасно виде редови слова.

С друге стране нише је женска фигура (?), која има исто одело као и она мушка, само су јој рукави горње хаљине краћи и сежу само до изнад лаката. У левој руци држи крст, а десном раширен свитак.

Запис на свитку је свакако казивао ко су та два профана лица у ђаконичкој ниши и какав је њихов однос према цркви манастира Пустине. Они сигурно нису подигли цркву, јер њу приноси Богородици јеромонах Јоаким, који је, дакле, цркву подигао. Какве је врсте њихово ктиторство, не зна се. Ова два лика нису савремена живопису Пустине, но су касније, накнадно израђена.

Главе обеју фигура су нестручно чишћене, тако да је глава женске фигуре сасвим оштећена, а она мушка мање, да се може добро распознати.

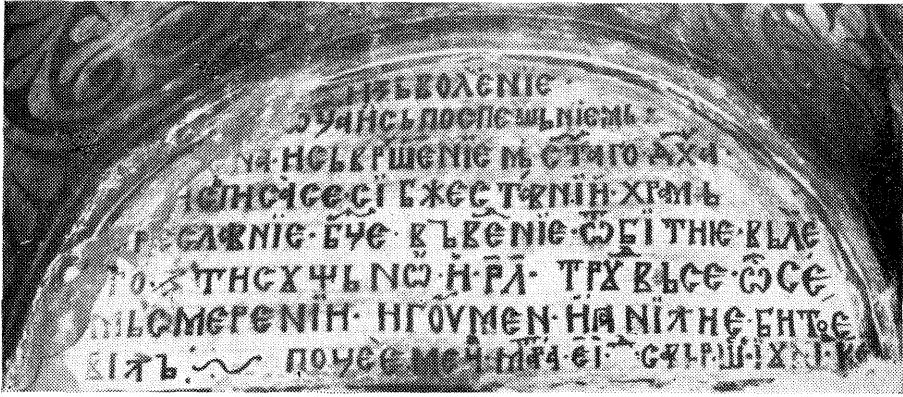
До сада није било познато ко су били зографи живописа цркве у Пустини. У жртвенику с десне стране доле нашао сам да су зографи записали своја имена: **ЈОВАН НИКОЛАОС**.

Дакле живопис су радила два зографа, један Србин, а други Николаос Грк, јер на свицима пророка и светих имамо редовно грчке текстове, само на свега три свитка имамо српскословенске текстове. Зографи Јован и Николаос су радили на живописању три месеца и 10 дана. Да ли су Јован и Николаос они Јован и Никола из Ломнице, не знам јер нисам видео ломнички живопис.

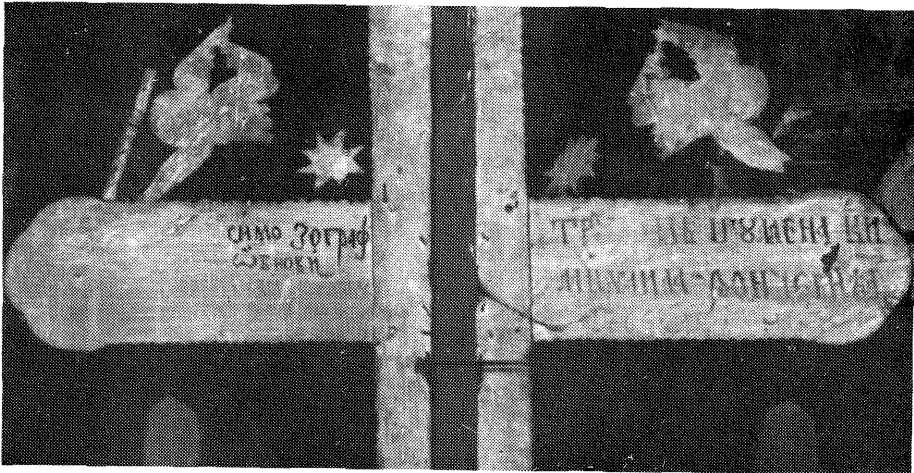
Списку имена познатих нам зографа који су радили у српским црквама додали смо два нова имена.

Сл. 1. — Јеромонах Јоаким ктитор ман. Пустиња подноси Богородици на дар своју задужбину са речима: „Прими Пречиста на дар моје мало приношение“.

Сл. 2. — Натпис у храму испред улазних врата

Слика 3. — Натписи на Распећу са олтарске стране

Није необично да зографи пишу своја имена у жртвеничкој ниши, напр. у Руденици, па можда и у другим црквама, јер то има свога разлога. Наиме, у жртвенику се читају диптиси, имена живих и умрлих, који се спомињу на проскомидији. Зографи Јован и Николаос су овде записали имена да их калуђер јеромонах спомиње на свакој литургији речима: „Помени Господи Јоана и Николаја писавших цркву сију“. Црква се иначе у сугубој јектенији моли поред ктитора и за оне који украшавају храм, па према томе и за зографе који су фрескама украсили храм, и то овим речима: "Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων καὶ καλλιεργούντων ἐν τῷ ἁγίῳ καὶ πανσέπτῳ ναῷ τούτῳ.

Историја манастира Пустиње иза подизања цркве је мало позната и тек понеки запис тренутно осветли њезину историју уз оно што је већ писано и речено о Пустињи.

О овом манастиру писали су Јоаким Вујић, *Пушешештвије по Србији*, Књ. II, 39, М. Ђ. Милићевић, *Крежевина Србија*, 1876, 367—8, а највише је о њој досада рекао др Владимир Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, 1950, 41—43.

Јоаким Вујић каже да је манастир око 1786 био сав попаљен и покварен од Турчина Бушатлије, паше скадарског, па је ктитор Пустиње дао седам кеса гроша за обнову Пустиње. Када је Вујић био у Пустињи (1826), био је намесник Партеније Брочић, који је Турчину спахији плаћао главницу по 7 гроша и десетак од сваког плода. — Скадарски паша Махмут Бушатлија је спалио конаке, чији се темељи и данас виде североисточно од цркве, а цркву не. Пошто Ј. Вујић спомиње намесника Пустиње, значи да је она 1826 била још манастир, а 1838 је постала парохиска црква.²

Вујић у своме *Пушешештвију* каже да је близу Пустиње у Причевићкој цркви видео на једном требнику врло интересантан летопис о догађајима у Србији од 1683 до 1722.

Милићевић није ништа ново рекао о Пустињи.

Проф. Петковић је објавио један податак да се у Крушевском поменику у првим десетинама XVII века, дакле одмах иза подизања Пустиње, спомињу јеромонаси Симеон, Исаија и Теодор, и други из *Описа фрушкогорских манастира* (Д. Руварац, 49) да је пострижник хоповски јеромонах Мојсије Јоакимовић из Метвића око Ваљева око 1750 године живео у Пустињи 9 година.

Јужно од улазних врата која воде из приправе у храм, на зиду где је насликан Страшни суд је овај запис:

ЗНАТИ СЕ КАДА СЕ ПОНОВИ ХРАМЪ БЛАВЕННЕ ПЪТИМЪ БРЪЦИ. ПОКАЛДРОМИСА КАМЕНОМЪ ТРЪДОМЪ КЪРЪ ЈЕРОМОНАХА ИГЪМАНА МИХАИЛА РОМЧЕВИЊА ЛАЦНО 17(59)³

Дакле црква пустињска је обновљена 1759 године, а камени под у њој постављен трудом игумана Михаила Ромчевића.

¹ Љ. Стојановић, Записи бр. 1113 нетачно објављен. Тачно га је објавио др Влад. Р. Пејковић, *Старине*, 1923, стр. 35.

² Према В. Пејковићу, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, 1950, 41.

³ У Записима Љ. Стојановића 10, 294 овај запис је погрешно и непотпуно објављен, а још се нетачно каже да је на јужном зиду.

Овај јеромонах игуман Михаило Рончевић је обновио 1766 године и крст на иконостасу, а свакако и цео иконостас, према натпису на крсту: *тождовъ ѿгъмена кир миѡхила рончевића 1766. — симо зографъ ѡбнови.* Под овом обновом иконостаса свакако се има разумети освежење живописа и позлата иконостаса, а обнову извршио је Симо зограф.

Иконостасна преграда цркве Пустине је зидана, и на њој су пробијена три отвора за двери. Са олтарске стране и по ширини зида цела преграда је живописана, а са храмовне стране на њој су насликани само апостоли Петар и Павле. На месту где треба да су престоне иконе, олтарска преграда је украшена орнаментима палмете, а не сликама. Данашње иконе иконостаса су из новијег времена и оне су замениле првобитне из времена иза подизања цркве и имају исте теме као што су имале и првобитне: престона икона Христа са апостолима околу, Богородица са пророцима околу, над царским дверима је *Недремљиво око*, а на преградном зиду горе је *Распеће* са Богородицом и Јованом. На царским дверима су *Благовести*, *Давид и Соломон* горе, а *Ваведење Богородице* доле. Од првобитних икона иконостаса данас је сачувано једно крило царских двери са Богородицом из *Благовести* и *Распеће* са Богородицом и Јованом. На икони Богородице поред *Распеће* пише: *сїю иконѡ ѡкѡпи радованъ не кош(т)ана вѣъ да прости. а(ψ)ξς.* Првобитне иконе на иконостасу нису радили зографи фресака Јован и Никола, јер су иконе далеко бољи сликарски рад од фресака и дуктус слова текстова и сигнатура на првобитном крилу двери су друкчији од онога на фрескама.

Иконостас Пустине је најбољи доказ да развојна линија иконостаса није увек иста и утврђена, јер док смо у XV веку имали *Deusis* изнад престоних икона, овде га немамо чак ни 200 година касније у XVII веку, а за само 100 година касније можемо видети у црквама високе иконостасе са више редова икона.

Из богослужбених књига у Пустини исписали смо све записе до сада необјављене, који су из XVIII и XIX века. Ови записи дају податке о књигама: ко их је купио и приложио „намастиру“ Пустини за душу, вечни спомен и здравље својој кући, и колика је била куповна цена неке од ових књига. Од записа спомена вредан је онај из Проповедника, који каже да је ову књигу купио Викентије Ракић, јеромонах и пострижник фенечки, 5 јула 1786, на дан када је примио свештенство, тј. произведен за јеромонаха, а тога дана купио је ову књигу у Карловцима од Петра Стефановића, земунског житеља, за 12 форината. Викентије Ракић је најчитанији српски писац у почетку XIX века. Интересантно је да је у Пустини једна књига која је некада била његова својина, а да је он написао Пјесн черногорска о побједје над скадарским пашом Махмутом Бушатлијом (1803), који је попалио Пустину.

Из ових записа видимо, даље, да је 1797, у Пустини био игуман Викентије, а у једном псалтиру штапаном у Москви 1751 спомиње се пустињски духовник Партеније (без датума), 1848 пак године био је парох пустињски Никола Давидовић.

О л т а р

У најнижем појаса фресака у олтару је композиција: *Св. архијереји служе св. литургију*. Ову композицију, која почиње у источној ниши олтара и иде око целог олтара, прекида само жртвеничка ниша са својом сликом. У источној ниши олтара насликан је мраморни престо са киворијем, покривен црвеном извезеном индителијом. На престолу је Агнец — *юганац вжи* у облику малог детета, а изнад Агнеца је звездаца. Више Агнеца је шестокрилати серафим са две рипиде на којима пише *агиос*. Поред престола са сваке стране је анђео у ђаконичком стихару, са рипидом на којој пише *агиос*. Јужно од агнеца су архијереји: св. Јован Златоусти — *сѣнь ю(а)н златоуст* са кратком жутом брадом и св. Атанасије — *сѣни донасије* са широком седом брадом. У ђаконичкој ниши је св. Силвестар Римски — *сѣни сѣлвестр римски*, у већој фигури но што су остали архијереји ове композиције. Силвестар има чудну капу. Даље су св. Спиридон — *сѣни спиридонъ* са капом, св. Герман — *сѣни германъ* са кратком брадом и св. Игњатије — *сѣни игнатије* са дугом брадом раздељеном у два прамена.

Северно од Агнеца су: св. Василије Велики — *сѣни василије* са дугом брадом, св. Григорије Богослов — *сѣни григорије бо(го)слов*.

У овој композицији св. Василије Велики и Јован Златоусти су обучени у сакосе, а сви остали у полиставрије. Архијереји држе мало расклопљење књиге, да се не види текст у њима, док су они у старијем живопису држали свитке са исписаним тектовима из литургије. Сви архијереји имају извезене — орнаментисане епитрахиље, а крај омофора иде им преко руке.

Северну страну композиције *Св. архијереји служе св. литургију* прекида жртвеничка ниша, у којој је насликан Христос Милосрђа са сигнатуром Скидање Христово — *санитије хѣо*. Исус Христос је приказан наг, у горњој половини тела, са перизоном, са рукама прекрштеним на грудима, у моменту када је скинут са крста и положен у гроб. Иза Христа је крст са натписом *инци*. Поред Христа с десне стране у пуној фигури стоји Богородица — *мѣр оѣ*, а с леве стране св. Јован Богослов — *ю*. Испод очију иде им сенка, као да плачу. На лицима им је израз туге и бола. Богородица се прстима леве руке дотиче образа испод ока, а Јован прстима десне, гест туге.

На северној страни у овом појасу, у композицији *Св. архијереји служе св. литургију*, даље долази св. Никола — *сѣни николле* и Визија св. Петра Александриског. На престолу са киворијем покривеном индителијом, стоји Исус Христос — *ис хс* као дечак у ромбоидној светлости, која је у средини плава, а споља светла. Христос је преко рамена и преко средине тела прекривен танким прозирним платном. Десном благосиља, а левом држи платно. Св. Петар Александриски — *сѣни петръ*, у полиставрију и омофору, у деисисном ставу, пита Христа:

кау ти растра ризѣ твое хѣ вож, а Христос дечко одговара: аѣа
вѣзмнѣ.

Изнад композиције *Св. архијереји служе св. литургију* насликао је зограф појас медаљона св. архијереја у полиставрију и омофору, са еванђељем у рукама. Око медаљона су орнаменти. Јужно су: *свмені, ?, ?, поѣфир ије), мѣо(дѣ) и митрофан,* а северно: *ѣроо(ѣи), кооном — ваѣда аутоном, ?, ѣроо(ѣи), кавила и аноѣмос.*

Изнад појаса ових медаљона у олтарској апсиди је *Причешће аѣошѣола — подавнѣнѣ прицѣщенѣнѣ.* Са северне стране причешћује Христос, као архијереј у сакосу и омофору, апостоле св. телом. Од апостола први прилази св. Петар и приклонивши се прима причешће прекрштеним рукама. Иза Петра су пет апостола, а међу њима је последњи Јуда, који се окренуо назад горњим делом тела и зинуо, а из уста као да му излази дим.

Јужно је *Причешће аѣошѣола св. крвљу.* Исус Христос у сакосу и омофору стоју поред индитијом покривене часне трапезе са киворијем и причешћује из путира апостоле, од којих први прилази Јован.

Изнад *Причешћа аѣошѣола* у калати апсиде, насликана је велика фигура Богородице Платитера — *мѣр оѣ платитѣра* са широко раширеним рукама. Обучена је у црвен мафориј, а на грудима јој је Христос Емануил.

У темену олтарског свода је грудни лик Исуса Христа као архијереја у сакосу, са круном на глави, обема рукама благосиља. Сакос је извезен крстовима у кругу. У крсту нимба пише о ѣи. Око Христа је круг од спектралних боја, а круг носе четири шестокрилата серафима.

Рубом олтарске апсиде иде низ медаљона, и то осам са сваке стране су архијереји, а горе оних пет су други свети. У врху је нерукотворни образ Христов, који носе два аѣјела.

По ширини јужног олтарског прозора насликана су два архијереја. Источно од овог прозора Лука и Клеопа упознају Христа када је ломио хлеб — *хѣъ рѣѣломи имѣ хлѣбъ.*⁴ Западно од овог прозора је *Исцѣљење крвошѣчивѣ жѣне* (Мат. 9,18—22; Марк 5,25—34; Лук. 8,43—48). Покровски⁵ каже: „Почев од саркофага и у току византиске уметности видимо исте формуле ове композиције: Христос са свитком у левој, десну руку пружа ка жени, одевеној у тунику и тунелу, која клечи на коленима или се ниско поклонила, и дотиче се руком доњег дела хаљине Исуса Христа.“ Тако је и овде. У средини је Христос, иза Христа су апостоли и народ. Пред Христом се дубоко поклонила жена која је пружила руку и дотиче се краја Христових химатија. На лицима апостола огледа се чуђење.

У олтару на северном зиду источно до прозора *Христос исцѣљује човека са сухом руком — исцѣленѣнѣ соѣхнѣ роѣце.* Христос седи

⁴ У ерминији сигнатура гласи: 'Ο Χριστός ἐν Ἐρμαῶδες κλῶν τὸν ἄρτον γυροῖσεται ὀπὸ Λουκᾶ καὶ Κλεόπα.

⁵ Евангеліе въ памятникахъ иконографіи преимущественно византійскихъ и русскихъ, 239.

на широкој столици и благосиља човека са сухом руком. Иза Христа су апостоли са изразом чуђења на лицу. Човек са сухом руком има кратку округлу браду, а обучен је у хаљину до изнад колена. У позадини је грађевина.

Западно од прозора Магдалина јавља апостолима васкрсење Христово — *магда...* (даље је сигнатура нејасна). На један стуб наклањају се два лука. Испод једнога лука је једна женска фигура са нимбом — Магдалина, и пружа руке као да нешто казује. Испод другог лука седе шест апостола, а међу њима је први Петар, који је подигао руке у гест чуђења.

Изнад северног прозора у олтару је *Васкрсење Христово*. У светлој мандорли на поломљеним вратима ада стоји Исус Христос, а са сваке стране адске пећине је брдо. Христос избавља Адама и Еву из ада. С једне стране Христа су Јован Претеча, цар Давид, Соломон и други цареви и друга лица, а с друге стране су Мојсије, Арон и друга старозаветна лица, од којих нека имају као неке капице, а нека су без ње.

Ка композицији *Св. архијереји служе св. литургију* припадају у истом појасу на зиданој иконостасној прегради ђакони св. Стеван — *сѣи стѣван* северно од царских двери и св. Роман — *сѣи Роман* јужно до царских двери. Обојица су приказана на исти начин, наиме обучени су у везеним орнаментима украшен стихар, у левој руци на црвеном платну држе кивот или дарохранилницу, а у десној кадионицу.

Основа горе је плава, а доле маслинастозелена.

У северним дверима по ширини иконостасне зидне преграде су насликани ђакони *симон*, са еванђељем у левој и кадионицом у десној руци, и Евплос — *евплос* са дарохранилницом у левој и кадионицом у десној руци. У царским дверима по ширини иконостасне зидне преграде насликани су ђакони Руфин — *руфинос* и Пармена — *сѣи пармен*, исто као и св. Стеван, само су ови у профилу $\frac{3}{4}$, а св. Стефан је en face.

У јужним дверима су ђакони *Авива* — *авива* и *Аишала* — *аитала*.

Сви ови ђакони имају тонзуре и сви су обучени у стихаре начињене од орнаментисане тканине.

На зиду око лучног отвора изнад преградног иконостасног зида (са олтарске стране) је овакав распоред фресака:

У најнижем делу са сваке стране је по један архијереј у целој фигури, од којих онај северно је *Агапиш* — *агапит* са еванђељем. Изнад архијереја са сваке стране је по један мученик en face у целој фигури, а изнад њих опет са сваке стране је по један мученик, окренут један другоме, од којих је онај северно *Елпидифор* — *елпидифор*. Најпоследње у врху лука је анђео.

По ширини зида изнад иконостасне преграде а према лучном отвору са сваке стране је по један архијереј и још по пет медаљона мученика.

Храм

У темену кубета је велика грудна фигура Пантократора, десном благосиља, а левом држи еванђеље. Фреска је избледела, као и све остало у кубету, а од боја су остале само две боје: црвенкаста и бела. Око Пантократора је круг од спектралних боја. Поред овога круга са четири стране је тетраморф са крилима и књигом. Кругом око кубета, а изнад прозора кубета, насликао је зограф наизменце серафиме са рипидима и пуне фигуре анђела. Између прозора кубета су осам пророка или старозаветних лица. У левој држе свитке, а десна им је у гесту говора онога што пише на свитку. Неки од њих су обучени у хитон и химатиј, као и апостоли, а неки у тунику и хламиду. Сви гледају горе према Пантократору.

Испод прозора у кубету на четири стране четири еванђелиста пишу своја еванђеља.

У четири тромпе су пророци са свицима, на којима су текстови: Пророк на североистоку држи свитак са текстом:

ϜΡΙΤΘΗ
ΜΑ ΗΜ
ΤΙΩΝ
ΔΕΥΤΕΡ

То јест: Ἐρῶθημα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσῶρ. οὗτος ὄρατος ἐν στολῇ αὐτοῦ (Исаија 63, 1).

Пророк на југоистоку држи свитак са текстом:

ΕΝ ΤΕΣ
ΗΜΕΡΑ
Σ ΕΚΗ . Ξ
ΕΚ ΠΝΗΣ
ΔΥΤΕ.

Ово је текст из Јоиља 3,2: Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου.

Пророк на северозападу држи свитак са нејасним текстом који сам овако могао прочитати:

ΔΔ
ΑΝΔ
ΛΕ
ΤΕ
ΣΚ

Пророк на југозападу држи свитак са текстом:

ΘΑΥΟΡ
ΚΑΙ ΑΝ
ΤΩΝ Μ
ΟΝ ΔΥΤΟ
ΟΝΟΜΑ

Ово ће бити текст из Пс. 88, 13: *Θαβώρ και 'Ερμών εν τῷ ὄνόματι σου ἀγαλλιάσονται.*

Испод кубета и тромпи, на постољу кубета на четири стране су:

Преображење, оштећено. Исус Христос је на гори у светлој елиптичној мандорли. Из светлости иду три зрака на апостоле. Поред Христа на брдима су Мојсије и Илија. Доле на земљи леже три апостола, лево Петар, гледа горе; у средини Јован, пао је на земљу; и Јаков, подиже се.

Тајна вечера. За постављеним столом, на коме се види јело и прибор за јело, у средини седи Христос, а са сваке стране у полукругу на клупи седи по шест апостола.

Вазнесење. Богородица стоји у средини између два анђела, а са обе стране су апостоли и гледају горе у Христа како се узноси. Један анђеол држи свитак са текстом: *мџи галилеинци* (Дел. 1, 11), а други: *кто е искон св.* Два анђела узносе Христа у елиптичној мандорли. У позадини је гора са дрвећем и растињем.

Силазак св. Духа. Апостоли седе у полукругу, и на сваком од њих у зраци силази св. Дух. Испод полукруга је Космос — *всьемџр* са круном, држи раширен убрус, на коме је 12 свитака.

На јужном подкуполном луку су четири медаљона са пророцима:

Давид — пророк *давид* са свитком на коме пише:

осем

ε . Δ .

.....

.....

Ово је текст из псалма 103, 24: *Ὡς ἐμεγαλόνθη τὰ ἔργα σου, κύριε πάντα ἐν σοφία 'Ελοήσας.*

Соломон — пророк *соломон* са свитком на коме пише:

стома

ΔΙΚΕΪ

апоста

зи соф.

Ово је текст из Прича Соломонових 10, 31: *Στόμα δικαίου ἀποστάζει σοφίαν.*

Испод *Давида* је пророк *Захарија* са свитком чији је текст оштећен, а испод *Соломона* је пророк *Гедеон* — пророк *гедеон* са свитком на коме пише:

Ιδου ἰμε

ρα κυ ερ

χαίται

αννανιτο(?)

σωνις(?)

Ово ће бити текст из Захарије 14, 1: Ἴδου ἡμέραι ἔρχονται τοῦ κυρίου, καὶ διαμερισθήσεται τὰ σκῦλά σου ἐν σοί.

На северном поткуполном луку су пророци:

Мојсије — пророк *μοισι* са свитком на коме пише:

οψεσε
τω βο
ην γμο
η

Ово је текст из Лев. 28, 64: Ὅψεστε τὴν ζωὴν ἡμῶν κρεμαμένην ἀπεναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν.

Арон — пророк *αρον* са свитком на коме пише:

ρατδον
αρον τιν
ελαση

Ово ће бити реминисценција из Број 17, 23: καὶ ἴδου ἐβλάστησεν ἡ βῆβδος Ααρων.

Испод *Мојсија* је пророк *Јона* — пророк *ιωνα* са свитком, на коме пише:

εβουσα
прос κη'
τον οη . κ
ησηκδ .

Ово је текст из Јоне 2, 3: Ἐβόησα ἐν θλίψει μου πρὸς κύριον τὸν θεὸν μου, καὶ εἰσήκουσέν μου.

Испод *Арона* је млад са капицом пророк *Авакум* — пророк *αβα-κβμ* са свитком, на коме пише:

κε κατ
ηηησα
τα εργα .

Ово је текст из Авакума 3, 2: Κατενόησα τὰ ἔργα σου καὶ ἐξέστην.

На истом поткуполном луку су пророци:

Данило — *δανιηλ* са свитком на коме пише:

ορος
ηοι
τον
δ πε

Ово је текст: Ὅρος νοητόν, οὐπερ ἐτμήθη λίθος, πλάνην τρέπον κέκλημα σε, βροτῶν σκέπη.

Иезекиљ — **ИЗКИЛ** са свитком на коме пише:

**ИГОП
ДФОН
ЛНОВ
САС
СПРИ
НТИ**

Гедѐон — **ГЕДЕОН** са свитком на коме пише:

**ПОКО
СЕ М
НП**

Ово је текст: *πόκον σε, ἀγνή, πρὶν κέκληκα, παρδένε. Ἔδειξέ μοι θάβρα σου τόκον ὁ πόκος.*

И још један пророк, оштећен.

На западном поткуполном луку су три младића *Ананија, Азарија* и *Мисаил* без свитака, са раширеним рукама, на глави имају капице као Мојсије, Арон и Авакум, и још један мученик чија је сигнатура нејасна.

На иконостасном зиду према храму између царских и северних и јужних двери нема слика, но су насликани орнаменти палмете. Између северних двери и северног зида цркве на иконостасном зиду доле је *св. Пешар* — **сѐти петрѐ**, савијен, погрбљен у леђима. У левој руци држи савијен свитак.

Са јужне стране између јужних двери и јужног зида на истом зиду доле је у према Петру одговарајућем ставу *св. Павле* — **сѐти павѐл**, са полуотвореном књигом, као што је држе и архијереји у композицији *Св. архијереји служе св. литургију*. Хитон и химатиј апостола Павла пада у много набора.

Изнад *св. Пешра* (на зиду око лучног отвора) су медаљони мученика: *св. Авѐоније* — **авѐониѐ**, *св. Елпидифор* — **елпидифорѐ**, *св. Јулиѐ* — **Јулиѐ**.

Изнад ових медаљона је *Скидање Исуса Христа са крѐта* (сигнатура оштећена). На средини је крст, на чијем *suppedaneum*-у још стоји Христос са прикованим ногама, а руке су већ отковане са крста. Христа држе Јосиф стојећи на лествици и Богородица. Руке Христове симетрично целивају једна мироносица и св. Јован апостол. Никодим откива ноге Христове. Иза Богородице су још четири мироносице. Горе су сунце и месец и два анђела лете и плачу.

Изнад *Скидања Христа са крѐта* су *Мироносице на гробу Христову*. Поред отвореног и празног гроба је анђео са скиптром у левој руци, а десном указује на празан гроб са пеленама и платном. На гробу су с једне стране дошле пет мироносица, а с друге стране код гроба је други анђео, који такође указује на празан гроб. Позадина је горовит пејзаж. Изнад мироносица на гробу у темену свода су два старозаветна лица (нејасно да ли имају свитке).

Изнад св. Павла су медаљони св. Кирика — **кирик** и св. Анемподиста — **анемподист**, млад.

Изнад медаљона је *Ойлакивање Исуса Христа* са сигнатуром: **положе . . . хѣо** Исус Христос лежи наг са перизоном, чело главе седи Богородица и држи главу Христову и целива је. Иза Богородице су мироносице. Иза Христова одра стоје Марија Магдалена са руком уздигнуто високо и св. Јован, који целива леву руку Христову. Чело ногу Христових стоје Јосиф и Никодим. У позадини су крст и грађевине.

Изнад *Ойлакивања Христа* су *Благовести*. Арханђел у наглом ходу јавља вест Богородици, која седи на широком престолу. У левој руци држи вретено, а десна је у гесту покоравана вољи Божјој. У позадини су грађевине.

Изнад *Благовести* у своду су два старозаветна лица у пуној фигури са свитком, на коме је грчки нејасан текст.

Овде у висини су фреске много оштећене.

На јужном зиду у десној певници је св. Јован *Крстишељ* — **сѣи ѿ крѣтитѣл** са крилима, десном благосиља, а у левој држи отсечену главу и крст.

Св. Димитрије — **сѣи димитриѣ** као војник са копљем и штитом, на коме је сунце. Обучен је у тунику, панцир и хламиду.

Св. Георгије — **сѣи георгиѣ**, у десној држи копље, а у левој три стреле.

Изнад Јована Претече и ратника су четири медаљона мученика: *Св. Калистрат* — **сѣи калистратос**, чија је половина на иконостасном преградном зиду, **сѣи гимнасиѣ**, св. *Назарије* — **сѣи назари**, св. *Гервасије* — **сѣи гервасиѣ** и још један мученик са оштећеном сигнатуром.

По ширини јужног зида у прозору су пуне фигуре св. *АгаѠоника* — **сѣи агаѠоникѣ** и св. *Анастасија* — **сѣи анастасиѣ**.

Изнад споменутих медаљона мученика с једне стране прозора код десне певнице је *Христос и Самарјанка* — **. . самаранинѣ** веома оштећена фреска. Крај студенца с једне стране на стени седи Христос и благосиља. С друге стране студенца је Самарјанка, левом држи конопцац од ведрa, а десна јој је у гесту говора. У позадини је град из кога иду апостоли.

С друге стране прозора је *Исцелјење болесника* од водене болести — **исцелѣние боле**. Пред апостолима стоји Христос и благосиља нага надувена болесника, кога држи једно лице са округлом брадом.

Изнад прозора је *Рођење Христово*. У јаслима лежи младенац Христос, а иза јасала су во и магарац. Поред јасала на одру покривеном извезеном тканином лежи Богородица, окренута младенцу леђима, и гледа како две жене купају малог Христа, од којих једна држи младенца, а друга лије воду у суд. С друге стране јасала седи Јосиф, а пред њим је пастир.

Изнад жена што купају младенца фреска је оштећена и виде се два лица (пастири?).

На западном зиду јужне певнице у најнижем појасу су мученици *Св. Несџор* — *сџи несџор* и *Св. Прокојије* — *сџи прокопије* као војници. Изнад њих су медаљони мученика *Св. Келсије* — *сџи келсије* и *Св. Мина* — *сџи мина*.

Изнад медаљона је *Христос на суду пред Пилашом* — *соудниче пилатово*. Војници су довели Христа везана пред Пилата. Један слуга удара Христа. Ана раздире своје хаљине, а до њега је мрзовољни Кајафа. Једно лице седи и пише Пилатову пресуду која гласи: „Водите Исуса Назарећанина, бунцију народа, као бунтовника против цара, као онога који се сам лажно издавао за Месију, као што је то доказано према сведоџби старешина, на опште место извршења пресуде и обесите га на крст између два разбојника“. Један слуга држи лахан и лије у њега воду, а Пилат у сјајној одећи и са круном седи на престолу и пере руке, и окренувши се назад слуша поруку своје жене Прокле, према апокрифима јеврејске прозелиткиње, која му поручује преко слуге: „Немој се мешати у ствар тога праведника, јер сам у сну много препатила због њега“. Пилат је руке опрао према јеврејском обичају, да би изразио своју невиност због изречене пресуде (Deuteron. 21, 1—9).

Више *Суда пред Пилашом* је *Сређеније*. Поред престола са киворијем стоји првосвештеник са младенцем Христом, а иза њега је пророчица Ана са свитком на коме пише *тоџто то вриџос*. Према њима стоје Богородица и Јосиф са две грлице. У позадини је грађевина храма.

Северна певница

На северном певничком зиду у најнижем појасу су мученици: *Св. Теодор Сџрашилаш* — *сџи теодор стратилат*, *Св. Теодор Тирон* — *сџи теодор тџрон* и *Св. Меркурије* — *си меркџрије* као војници са војничком опремом: копљем, штитом, мачем и тоболцем са стрелама. Изнад ових ратника су мељони мученика: *Св. Пигасије* — *сџи пигасије*, *Св. Акиндин* — *сџи акиндин*, *Св. Орешџије* — *сџи орес(т)ије* и *Св. Евгенија* — *сџи еџгеније*.

У прозору по ширини зида насликани су мученици *Исихије* — *исихије* и *Теофил* — *џе(џ)фил*.

С једне стране прозора у северној певници је *Исцелјење слепога од рођења* — *слепаго исцелјење*. На челу апостола стоји Христос и помазује очи слепога, који је обучен у хаљину до колена и држи палицу. Одмах до ове сцене исти слепи стоји поред студенца са киворијем — Бање силоамске и умива се. У студенцу се виде струје воде. У позадини су грађевине и стене.

С друге стране прозора је *Исцелјење ослабљенога у бањи Витезди* (Јов. 5, 2) — *(ослабљенога) исцелјење*. На челу апостола стоји Христос и благосиља ослабљенога који носи свој одар. Ослабљени има хаљину до колена. Поред ослабљенога је студенац — бања са пет тремова, у којима леже болесници, а међу овима један приноси руку очима (то је слепи).

Изнад прозора у врху севернога зида је *Распеће*, веома оштећено и једва се види. У средини је крст са распетим Христом. С једне стране је Богородица са једном мирносицом, а с друге стране је Јован. Иза Јована је Лонгин са уздигнутом руком. Са сваке стране је још по један крст са разбојницима.

На западном зиду северне певнице су мученици *Св. Аршемије* — *сѣн артимије* и *Св. Никиѣа* — *сѣн никита*, као војници са војничком опремом: мачем, копљем и штитом.

Изнад њих су медаљони мученика *Св. Евѣѣије* — *сѣн евѣѣије* и *Св. Аксенѣије* — *сѣн аѣѣије*.

Изнад ових медаљона је *Свечани улазак Христов у Јерусалим* — *цвѣтоноси хѣо*. Оштећено. Христос јаше на магарцу окренувши се назад према апостолима, који иду за њим. Пред Христом петоро деце простиру хаљине, од којих се двоје загрлило. Христос иде према Јерусалиму, на чијој капији стоје три Јеврејина. У позадини је град Јерусалим.

Изнад *Цвѣтоносија* је *Ход на Голгоѣу*. Напред иде Симон киринејски и носи крст. Иза Симона иду два војника, а за њима иде Исус Христос у пратњи три војника. Иза целе поворке су два лица на коњу.

На преградном зиду који дели храм од припрате, по ширини зида доле северно је *Св. Панѣелија* — *сѣн панѣелиј* у пуној фигури, млад, без браде и бркова. Изнад Панѣелије су седам медаљона мученика, у хламидама, са крстом у руци: *трифон*, *кладие* (Клавдиос), *евграфос*, *евлапиос* (Евлампиос), *леукинос* (Лукианос), *вониѣатис*, и још један чија је сигнатура нејасна.

На преградном зиду доле јужно је *Св. Сава срѣски* — *сѣн сѣва срп* као архијереј у полиставрију, са широком брадом и тонзуром. Изнад *Св. Саве* су седам медаљона мученика: *виктор*, *сѣсинос*, *ноѣфит*, *арѣоас*, *милианос* (Емилианос), један са нејасном сигнатуром и *вмаѣте*.

Основа медаљона је црвена, плава и зелена.

Припрата

На источној страни зида пиластра који дели храм од припрате јужно је *Св. Симеон* — *сѣн сѣмон* као схимник, у десној држи свитак, а лева му је у гесту адорације. Изнад њега је медаљон мученика *Викенѣије* — *викѣнтје*, а изнад медаљона су два мученика у пуној фигури, од којих је један *Акакије* — *акакје*.

Северно на источној страни зида пиластра је *Св. Дамјан* — *сѣн дамјан*, са пинцетом у десној и касетом у левој руци. Изнад њега је медаљон мученика *Киринеј* — *кирине*, а изнад медаљона два мученика у пуној фигури, од којих је један *Доменѣијан* — *доментјан*. У врху под сводом на овом зиду је летећи анђео.

До ктитора јеромонаха *Јоакима* на јужном зиду припрате је *Анџоније Велики* — *АНѢТОНІЕ ВЕЛІКЪ*, као великосхимник, у десној држи палицу, а у левој свитак са текстом: *εγὼ ὕκети φωνῆς τὸν ὅς . ἀλλ ἀγαπῶ αὐτὸν(ν)* (*Εγὼ ὑκῆτι φωνῆσαι τὸν θεὸν ἀλλ' ἀγαπῶ αὐτόν*).

Изнад ктитора *Јоакима* и *Анџонија* су медаљони мученика: *Гурије гџриѣ*, стар са крстом у левој, *Анвила* — *АНВИЛА* (ово је *Авив*) и *Провле* — *прѡвλε* (ово је *Провос* или *Прокл*).

Изнад медаљона је *Ругање Христу поругање*. У средини је Христос, бос, на глави има трнов венац, а обучен је у плав хитон и пурпурни огртач. У десној руци држи скиптар — трску. У првом плану са сваке стране поред Христа игра један дечак са марамицом у свакој руци, а иза онога дечка с десне стране Христа један дечко изводи акробације чловећи или ходећи на рукама.

У другом плану с десне стране Христа су прво два војника у шлему, од којих се један руга Христу указујући руком на Христа. До војника један фарисеј такође се руга указујући руком на Христа, а иза фарисеја два свирача свирају у трубе, а један удара у добош. Лево од Христа су пет Јудеја, од којих први руга указујући руком на Христа.

О фресци *Ругања Христу* у Старом Нагоричану писао је проф. С. Радојчић,⁶ где имамо разјашњење и наше фреске у Пустини. Према Радојчићу дечаци који играју са марамицама и који изводе акробације, као и свирачи и добошари, могу се довести у везу са приказима и драмама о страдању Христову у Византији, са пародијама царског крунисања у Византији и византиским церемонијалом са играњем и балетом, што је све могло утицати на иконографију овога сажеа. Играчи су редовно деца или дечаци, што можда указује на однос сваког Ругања ка црквеним драмама, јер су у талијанском средњевековном театру код извођења Страдања Христових узимала учешћа деца, који је обичај прешао и у Дубровник. Игру пак младића са марамицама у каснијем живопису из доба турске владавине XVI и XVII века доводи проф. Радојчић у везу са данашњим начином играња по селима Македоније.

Можда се уза све ово може допунити разјашњење ове слике и жељом зографа да потенцира ругање ради изазивање што јачег побожног сажалења код гледалаца. Док се све око Христа сложило у у ругању и исмевању повицима, игром, добошем, свирањем, дотле Христос стоји посред ове буке, презира и потсмеха миран под трновим венцем, са гестом мартиријума, са ознаком у нимбу *o ωn* која означава вечност божанства. Затим текстовима, напр. *Bernhard-a* из *Clairvaux-a* (умро 1153), који доводи у везу играње са страдањима Христовим, када пише као речи Христове овако:

Ти си човек и носиш венац од цвећа,
а ја, Бог, носим трнову круну;
ти имаш рукавице на твојим рукама,
а моје су прободене клиновима;

⁶ Dr. *Svetozar Radović*, *Ruganje Hristu na fresci u Starom Nagoričanu*. *Narodna Starina* 35 (1939), 15—31.

ти се красиш белом хаљином,
а ја сам поруган белом хаљином од Ирода;
ти играш твојим ногама,
а ја на њима трпим велико мучење;
ти шириш руке у облику крста при игрању
са радошћу,⁷
а ја сам моје руке раширио на крсту ради поруге“.

Изнад Ругања Христџу је Крштење Христово, сасвим оштећено.

На северном зиду у припрати су насликани Св. Онуфрије — сџи нџхврие, наг, само је око паса покривен лишћем. Има дугу чупаву косу и браду до земље. Св. Јефрем Сирски — сџи ехврием сир(ски), као великосхимник, са малом брадом, у левој руци има палицу, а у десној држи свитак са српскословенским текстом: **влаген кто чџк гњь згодникь**. Ово је реминисценција текста који Јефрем Сирски обично има на свитку: *μακάριος ὁυτος ὁ ἔχων βλοταγγήν ἀγαθήν μιστήης γάρ ἐστι τοῦ παναγάθου ἡμῶν δεσπότηου*.

До Јефрема Сирског је Св. Кузман сџи кџсма са пинцетом у десној и лекарском касетом у левој руци.

Изнад последње тројице светих су медаљони мученика: Маркијан маркијан, Св. Марширије — сџи мартџрие и Св. Алфије — алџие, млад без браде, са крстом у руци.

Изнад медаљона мученика је Издајство Јудино. Фреска је оштећена. У средини је Христос, с леве стране Јуда целивом издаје Христа, а с десне стране један војник је замахнуо мачем. Са обе стране Христа су опколили војници са шлемовима и копљима, од којих по један са сваке стране држи горућу зубљу. Иза војника са мачем су два фарисеја, а на истој страни доле Петар је ухватио Малха и реже му ухо. У позадини је Јерусалим.

Изнад Издајства је Васкрс Лазарев, приказан тачно према сликарској књизи.

У темену свода до Васкрса Лазарева је велики лик Исуса Христа Емануила, који благосиља обема рукама. Око Христа је круг од спектралних боја, а круг носе 4 шестокрила серафима.

Западни зид

Јужно од улазних врата у храм је Арханђел Михаило — ар'хггль мџханиль, као војник у богатој војничкој опреми са мачем.

Изнад арханђела Михаила су медаљони мученика: сџи тџра и антроник.

Северно од улазних врата су цар Констанџин и Јелена — сџи кџстатин — ста елена у царским костимима и са крунама, украшеним

⁷ *Jakobus de Voragine, Legenda aurea (превео Richard Benz), I Bd., 340.*

бисером. Јелена испод круне има на глави белу извезену тканину која пада на плећа. Константин и Јелена држе између себе крст.

Изнад улазних врата је медаљон мученика *Нисифора* — *нисифоръ*, а изнад *Константина* и *Јелене* су мученици *Сергије* и *Вакх* — *сергие* — *вакхос*. Код Сергија је основа плава, а код Вакха црвена.

Изнад медаљона цео западни зид заузима велика композиција *Успеније Богородице* — *оуспеније вѣци*

На одру, прекривеном везеним покривачем лежи Богородица, а више одра између два анђела Христос држи душу Богородице. У том реду с једне стране је Дионисије Ареопагит а с друге Јеротеј као архијереји. Изнад Христа је шестокрили анђеол. Чело главе Богородичине су апостоли на челу са апостолом Петром, који кади, а иза апостола су жене које плачу, а иза њих анђели. Апостол Јован целива руку Богородице. Поред одра је сцена са Афоњем.

У позадини је грађевина са два прозора, на једном од ових је *Јован Дамаскин* са свитком у рукама, чији је текст нејасан, а на другом је *Косма* са свитком, на коме су почетне речи ирмоса прве песме канона на Успеније Богородице: *πεπικιλμένοι* тј. *πελοικιμένη τῆ θεῖα δόξη*...

На небу два анђела у светлости узносе Богородицу у небо, која је раширила руке и даје апостолу Томи појас. У врху лете два анђела и отварају врата неба, на месту где је на овом зиду доиста отвор.

По небу лете анђели, и на облацима носе апостоле у Јерусалим на Успеније Богородице.

Припрата (касније дозидана)

На источном зиду у касније дозиданој припрати насликана је на целом зиду велика композиција *Страшни суд*. Овде је у византијским и старим српским црквама долазила до израза мисао о страшном суду, али не овако широко развијена и приказана као овде. Тако у цркви св. Софије у Цариграду на овом месту у нартексу изнад улазних царских врата која воде у храм имамо мозаик са сликом цара Лава Мудрог како моли Христа судију да му буде милостив на страшном суду. У Дечанима је исто. У XVI и XVII веку на овом месту у припрати налазимо пуне слике страшнога суда, па и овде у Пустини, где је слика Страшнога суда приказана у четири хоризонтална реда, а обично се Страшни суд слика у три реда. Овде имамо четири реда зато што у другом реду одозго у средини у удубљењу место Христа судије са Богородицом, Јованом Претечом и анђелима тј. место *Деисиса* имамо слику *Ваведења Богородице* у храм, чему је посвећена црква, а *Деисис* је насликан у једном реду више, према речима *Мат. 25, 31—2*: „А кад Син човечји дође у слави својој, и сви анђели с њиме, онда ће сести на престо славе своје, и сабраће се пред њим сви народи“.

Поред *Ваведења* са сваке стране седе *Апостоли* на престолима и држе свитак или књигу, а изнад њих су анђели. Са сваке стране има само пет апостола зато што је са сваке стране последњи апостол по-

кривен зидом приликом каснијег дозиђивања припрате. Апостоли ће према есхатолошким тектовима учествовати на страшном суду (Мат. 19, 28; Откр. 4, 4; 21, 12—14) као и анђели (Мат. 25, 31).

У III реду одозго, а изнад врата која воде из припрате у храм, налази се слика *Сиремање пресџола*. На престолу је еванђеље. Осим еванђеља атрибути суда су крст, копље и трска са губом, оруђа страдања Христових, са којима је у тесној вези мисао о страшном суду. О крсту као знамењу суда говоре: Матеј 24, 30, Јефрем Сирски, састављач питања Јована Богослова Господу на Таворској Гори, називајући га *σβασιλευς οχηπτρον*, слово Паладија и други есхатолошки списи.

Поред *Сиремљеног пресџола* стоје небесни стражари арханђели и указују руком на књигу. У позадини иза крста је множина анђела са копљима.

Тако је досада све спремљено за суд. Ту је Судија, ту је књига закона са свима другим атрибутима. Сада треба сазивати оне којима ће се судити. То ће учинити анђели, који ће гласом трубе сазивати људе (Мат. 24, 31 и други есхатолошки списи). У Пустњи један анђео труби у земљу — *ангел трубе ва земљ*, да би сви мртви на глас трубе устали и јавили се на суд са свима живима (I Кор. 15, 52; Јов. 5, 28—9; Фил. 3, 21). Земља је овде персонификована као жена нага до појаса, са прекрштеним ногама, у пећини, а на глави има као дрво, а поред ње су мртви и делови људскога тела. Море је персонификовано као жена (не јасно) на риби, која избацује човечју главу, а око ове велике рибе су друге мање, које такође избацују делове људскога тела, као руке, ноге..... Ту су још и друге разне животиње, од којих се виде делови тела.

На челу свих људи јављају се на суд Адам и Ева код крста у клечећем положају, у адорацији према крсту. Везу Адама и Еве са крстом у овом моменту потврђују многи рукописи, тако напр. у рукопису Gergardi пише: *Adam per cruce[m] redemptus adorat cruce[m]. Eva per cruce[m] redempta cruce[m] adorat.*

Према иконографији Страшнога суда на Суд имају да изиђу сва царства и сви народи. Овде су сва царства приказана сликама царева четири царства како седе на престолу, и то: вавилонског, персиског, мидског и македонског, наиме Навходоносор — *навџодоносор*, држи мач, Дарије — *дарје*, држи копље, Кир — *кир*, држи лук са стрелом, и Александар — *алеџ(андор)*, који нема целе фигуре, но се само виде једна рука са копљем и ноге, јер је фигуру Александра прекрио зид припрате, касније дозидане ка храму. Иза царева су стене. Поред царева, на композицијама Страшнога суда долазе и народи, од којих су ту Јевреји — *еврџи*, којима пророк Мојсије — *пророк моис* показује славу Христову.

На слици *Страшнога суда* у Пустњи добра дела и пороци цене и мере се на Мерилима праведним — *мерил(а) праведна*, која на врци држи Рука Божја — *рџка божна*, која излази из светлости. Мерила су нагнута према анђелима, од којих један држи копље. С друге стране мерила је ђаво.

Место где треба да су приказани грешници, оштећено је и не види се како су приказани.

Од престола иде огњена река која вуче грешнике у чељусти ада. У огњеној реци богаташ је зинуо и исплазио језик. Ово је богаташ из приче Лук. 16, 19—31, који говори: „Оче Авраме, смилуј се на мене и пошаљи Лазара да умочи у воду врх од прста свога и да ми расхлади језик, јер се мучим у овом пламену“. Чудно је да богаташ у огњеној реци има сигнатуру **богати лазар**, као што и Покровски каже да богаташ на Страшном суду у Спасонередицкој цркви близу Новгорода има такође сигнатуру: **богати Лазар**, који није био богат, но сиромаш према Лук. 16, 19—20: „А беше неки богат човек који се облачио у скерлет и у скупочено платно и сјајно се веселио сваки дан. А сиромашак неки, по имену Лазар, лежао је пред вратима његовим... „Можда се „богати“ у сигнатури **„богати лазар“** односи на богаташа у огњеној реци, а **„лазар“** на просјака — **просек**, који је ту више пред Мојсијем насликан у краткој хаљини, са просјачком торбом и тиквицом, у левој држи палицу, а десном указује напред. Да није ово Лазар, а сигнатура да се има разумети као „богат и Лазар“?

Иза Адама је други просјак — **просак**, полунаг, са палицом, а о левом рамену носи хаљину. Иза овог просјака су пет лица у пуној фигури са сигнатуром **Праведни** — **праведни**, а иза њих су шест кругова, по три у сваком реду, у којима су ликови (зборови) светих у грудним ликовима. У првом кругу је лик апостола — **(лик) апсль**, у другом кругу је нејасно, али се види да су обучени у полиставрије, те је према томе лик архијереја — **(лик) архiere**... Трећи круг је оштећен.

У другом реду у првом кругу је лик пророка — **лик пророк**, од којих се распознају Давид и Соломон, у другом кругу је лик преподобних пустињака — **лик пс. н(?)**, а у трећем кругу су ликови оштећени.

Испод ових ликова у круговима је **Рај**, приказан као град са кулама — **горны град(алинь)**. Пред рајем су свети праведници који иду у рај — **вси стн гредџци въ раы**, збор многих лица окренутих рају, камо их води св. Петар. На вратима је шестокрилати серафим. У рају је дрвеће. Горе у рају, на престолу са подножјем, седи Богородица — **мир ов**, а доле између дрвећа седе: Јаков — **яков**, Исак — **исаак**, Аврам — **авраам**, који држи у недрима душе праведника у облику петоро деце, и Разбојник — **расбоиник** са крстом.

Засебно од свих светих који желе да уђу у рај, насликано је једно лице. Не знам ко би то могао бити.

Првобитно је храм био без спољне припрате и звоника. Тада је слика Страшног суда била споља на западном зиду храма, изложена елементарним непогодама, због чега је избледела и појединости се на њој тешко распознају. Када је касније дозидана припрата са звоником, слика Страшног суда није више била споља, но унутра на источном зиду у дозиданој припрати.

На северном зиду споља, у удубљењу је слика фреска Богородице. Основа је горе тамноплава, а доле светлозелена. Богородица — $\text{m}\bar{\text{p}} \text{ o}\bar{\text{y}}$ је типа Умиљенија, на десној руци држи малога Христа — $\text{c}\bar{\text{i}} \text{ x}\bar{\text{c}}$. Богородица је обучена у маслинастозелен мафориј. Сада су све ове боје спране, само је остала црвена основа.

Углавном основа на живопису је горе тамноплава (бисерносива), а доле зелена. Плава претставља ваздух, а зелена ледину.

Зографи су при раду употребљавали ове боје: Сепија црвена, сепија љубичаста (eisenviolett), светлоплава, црна, цигла црвена.

Инкарнат је у основи тамножут, а осветљења на лицу су рађена светложутом и белом бојом, као и белим цртама. Основна тамножута боја је остала као сенчење. На лицу има и руменила.

Нимбови су рађени жутом бојом, а рубом нимба иде прво црвен, а затим бео круг.

Црвена широка трака са белим рубом дели фреске једну од друге.

Између медаљона у целој цркви насликан је орнамент лозе са лишћем и цвећем, а на иконостасном преградном зиду и по дебљини зида улазних врата у храм је орнамент палмете у онаком облику како она долази на грчком посућу.

Олтар је поплочан циглом, а остала црква великим каменим плочама, међу којима се налазе и надгробни споменици, на којима су крстови.

У припрати је крстионица од камена.

Подизање Пустиње пада у време патријарха Пајсија (1614—1647), у тешка времена за српски народ под Турцима. Поред свега подизање цркава, живописање цркава и икона и писање и илуминирање књига у ово време је било релативно доста живо. Пустињу подиже ктитор у планинском забаченом крају, као да је склања од очију Турака, што јој казује и само име. Иако је црква мала и скромних димензија, ипак су за њезино подизање и живописање своја средства и труд дали: један јеромонах, супрузи мале властеле, два зографа и један игуман — читав мали колектив.

Пустиња је једна од ретких цркава која је остала сачуване иза рата 1788., када према запису Хаџи-Рувима изгореше манастири у целом пределу београдском, а нарочито ваљевском. Изгореше манастири: Боговађа, Ђелије, Рибница, Новаци, Докмир и парохијске цркве: Петница, Крчмар, Плужац, Бранковина, Ба и Јабучје, тако да у целом ваљевском пределу оста црква у Паунији и у Грабовцу. У овим изгорелим црквама вероватно су негде биле и фреске и уметнички рађене иконе, што је све пропало, тако да је Пустиња као црква са зидним живописом у ваљевским крајевима реткост.

Живопис Пустиње је из XVII века, када је иконографско наслеђе већ фиксирано у ерминији, према којој зографи сликају и у чијем знаку је цео послевизантиски живопис, па и српски у XVII веку. У основним цртама то је још увек средњевековни канон, који није ограничен само на Св. Гору, но се протеже и на друге крајеве. Али пошто у ерминији није фиксирана целокупна иконографија и пошто у њој

има и утицаја Запада, то ће зографи и поред ерминије као приручника у раду сликати нека сижеа по старим узорима, које су они негде видели, а који нису дани у ерминији.

У XVII веку у иконографији нема више развитка ни напредовања у погледу начина сликања: зографи дају форме у оштрим линијама, не теже да природу савршеније подражавају нити да њихове слике уметнички делују, но дају шаблонске и укочене типове. Тако је и овде у Пустии. Лица су сва слична и без израза, тело човечје је дано без пропорције, на слици нема живота. Али каткада неке теме својом садржином покрену осећаје зографа и понесу њихово уметничко одушевљење, те успеју да даду лицу израз и осећај, а телу живот. Тако су насликани Богородица и Јован у Санетију у жртвенику, фарисеји и деца што играју у Ругању Христу.

Јован и Николаос су путујући зографи из Св. Горе, а родом су из Македоније. Да су из Св. Горе ево доказа:

Ако упоредимо пустињски живопис са оним Св. Горе у делу G. Millet, *Monuments de l'Athos*, видећемо: да Исус Христос у Визији Петра Александриског има исту драперију као у Лаври Католикон (р. 120); да су Благовести као у Протату (р. 58) и Миливоклисији (р. 156); да је Рођење Христово као оно у трапези у Хиландару (р. 10); да је Крштење Христово као у Дионисијету (G. Millet, *Recherches...* fig. 147); да је Исцељење слепога од рођења као у Миливоклисији (р. 156); да је Васкрс Лазарев као и у Дионисијату где Лазар има браду (*Recherches...*, fig. 223); да су Духови као у Протату (р. 13); да је Тајна вечера као у Протату (р. 26); да Богородица и Јован у жртвенику држе руке на образу, гест туге, као и у Лаври, Католикон (р. 129) и у Ксенофону (р. 174); да је Скидање са крста исто као оно у Лаври, Католикон (р. 128); да је Оплакивање Христа као у Ксенофону (р. 173); да је Осјазаније Томино као у Дохијару (р. 223).

Сви ови светогорски узорци за живопис у Пустии потичу из XVI века.

Да су пак родом из Македоније, доказ нам је што пишу **хв** место **ф** у речима **стѣхван**, **ѣхврѣм**, **нѣхврѣ**, а замена **ф** са **хв** бива у македонском говору, где се напр. место **фрлити** (бацити) каже **хврлити**. Јован и Николаос су поред светогорског живописа свакако пренели и неки сиже и особине из краја где су се родили, напр. Коњанике на крају Хода на Голготу, о чему је писао Р. Љубинковић,⁸ и навео где се све налази овај детаљ код нас (Дечани, Лесковец, Св. Никола Топлички, Св. Никола Шишевски, Св. апостоли у Пећи и Св. Арханђел у Кучевишту).⁹

⁸ Старинар, орган Археолошког института, Нова серија, Књ. II, стр. 205.

⁹ О архитектури цркве Пустии види Средњевековне цркве и манастири у Западној Србији, 1953, 95—98. Овде је објављена основа са пресецима цркве Пустиие.

Zusammenfassung

Dr. LAZAR MIRKOVIĆ

DAS KLOSTER PUSTINJA

Hier handelt es sich um die Monographie des Klosters Pustinja bei Valjevo. Zunächst wird die Geschichte des Klosters dargestellt, dann folgt eine Beschreibung der Malereien mit ihren Charakteristiken und mit der Entzifferung der griechischen Texte, welche auf den Wachstafeln enthalten sind, die die Propheten in ihren Händen halten. Prof. Mirković vergleicht die Fresken des Klosters Pustinja mit den Fresken der einzelnen Klöster auf dem Athos. Er meint, daß die Zographen der Malereien in der Kirche von Pustinja, Jovan und Nikolaos, wahrscheinlich aus Mazedonien stammen und auch gewisse Eigentümlichkeiten hinsichtlich der Malerei ihrer Heimat mitgebracht haben.

Резюме

Др ЛАЗАРЬ МИРКОВИЧ

МОНАСТЫРЬ ПУСТЫНЯ

Здесь дана монография монастыря Пустыня около Валева. Сперва излагается история монастыря, а затем приводится описание живописи с ее характеристиками и разъяснениями фрагментов греческих текстов, написанных на свитках, которые держат пророки. Проф. Миркович делает сравнение фресок монастыря Пустыни с фресками некоторых монастырей Святой Афонской Горы и считает что зографы живописи церкви в Пустыни, Иоанн и Николаос, из Македонии и, что они принесли с собою и особенности живописи своего края.